

KO‘P XONALI SONLARNI USTUN SHAKLIDA QO‘SHISH BILAN TANISHISH 5E MODEL ASOSIDA

*JIZZAX VILOYATI G‘ALLAOROL TUMANI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA‘LIMI BO‘LIMIGA
QARASHLI 19-UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABI
I TOIFALI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISI
MAMATMURODOVA MATLUBA ANORBOYEVNA*

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida matematika fanining 2-sinf darslari uchun mo‘ljallangan. Ko‘p xonali sonlarni ustun shaklida qo‘shish — dastlab qaraganda oson ko‘rinsa-da, bolalar bu joyda ko‘p chalkashadi. Ayniqsa, o‘nlikdan o‘tish qayerda bo‘lishi kerakligini tushunish qiyin bo‘lib qoladi. Menimcha, 5E modeli asosida bu mavzuni tushuntirish ancha qulay—ayniqsa o‘rganish bosqichlari asta-sekin ochiladi. Darsda bolalarga bosqichma-bosqich misollar berilsa, ular o‘zlari qayerda xatoga yo‘l qo‘yayotganini seza boshlaydi. Amalda ko‘rilganda, bu uslub orqali o‘quvchilar sonlar o‘rnini aniq tushunadi. Maktab sharoitida aynan shunday oddiy, lekin bosqichli yondashuv foyda beradi.

Kalit so‘zlar: ko‘p xonali sonlar, ustun shaklida qo‘shish, matematika darsi, 2-sinf matematikasi, qo‘shish amali, maktab matematikasi, 5E modeli

Kirish

Matematika darsida sonlarni ustun shaklida qo‘shishni o‘rgatish — ancha sabr talab qiladigan bosqichlardan biri. Ayniqsa, kattaroq sonlar bilan ishlaganda, bolalar qayerdan boshlashni, qanday ustun tuzishni darrov tushunavermaydi. O‘zim ko‘p marta guvoh bo‘lganman, aynan raqamlarni bir ustunga to‘g‘ri joylashtira olish hammasidan muhimroq bo‘lib qoladi. Avvaliga juda oddiy ko‘ringan bu mavzu dars davomida asta-sekin murakkablashadi. Shuning uchun darsni qanday boshlash, qanday misollar bilan bosqichlab o‘rgatish kerakligini oldindan o‘ylab chiqish lozim. Keyin yana bir gap: ustun bilan ishlash faqat qo‘shish emas, tartib, joylashuv, tushunish masalasi ham. Men darsda sinab ko‘rganman — agar bu jarayonni bosqichma-bosqich ochib bersangiz, bolalar o‘zlari ilg‘ay boshlaydi. Qancha oddiyroq tushuntirilsa, shuncha yaxshiroq eslab qolishadi. Aynan shunday holatlarda 5E modeli juda qo‘l keladi. Ularning har bir bosqichi bolaga qadam-baqadam fikr yuritishni o‘rgatadi. Ayrim o‘quvchilar tushunmaganini so‘rashga uyaladi, lekin 5E tarkibidagi birinchi qiziqtiruvchi qism ularni erkinlashtirib yuboradi. Endi bu metodik tavsiyaning o‘rni haqida ikki og‘iz. O‘qituvchi uchun hammasi har kuni yangidan boshlanadi: darsni qanday berish, qanday savollar berish, bolani qanday tinglash kerakligini har

safar qayta ko‘rib chiqishga to‘g‘ri keladi. Shu yerda mana bunday tavsiyalar katta yordam beradi. Ustun shaklida qo‘shish degan mavzu ko‘pchilik uchun tanish tuyulishi mumkin, lekin uni to‘g‘ri o‘rgatish oson emas. Har bir sonni alohida tushuntirib, o‘nlikdan o‘tish, yuzlik bilan ishlashni qulay yo‘lda ko‘rsatish kerak. Fan haqida ham bir og‘iz. Matematika degani faqat misol chiqarish emas, balki mantiq, aniqlik, tartib, yondashuvdir.

Savodxonlik degani faqat diktant emas. Matematika darsida ham bu jihat ahamiyatli. Masalan, raqamlarni to‘g‘ri yozish — bu ham savoddir. Har bir son o‘z o‘rnida, to‘g‘ri yozilishi kerak. Ba‘zan bolalar 3 bilan 8 ni chalkashtiradi. Men buni o‘zim ko‘p kuzatganman. Bunday paytda darsda qisqa yozma topshiriqlar beraman. Raqamlarni har xil shriftida yozib, ular qaysi sonligini aniqlashni so‘rayman. Bu orqali ularning ko‘rish, solishtirish, yozish ko‘nikmalari rivojlanadi. Keyingi bosqichda sonlar bilan gap tuzdiraman. Masalan, 124 soni haqida bir gap ayt degan topshiriq. “124 ta olma bor edi” degan gaplar chiqadi. Bu bilan o‘quvchi sonni nafaqat misol sifatida, balki gap ichida ham ishlatadi. Menimcha, bu savodxonlikka xizmat qiladi. Ba‘zan topshiriqning matni chalkash bo‘ladi. Shu matnni o‘qib, to‘g‘ri tushunish ham savod. Shuning uchun har bir darsda 1-2 daqiqa bo‘lsa ham shunaqa ish olib boraman. Bu asta-sekin bola tilini ochadi, fikrini yozishga o‘rgatadi.

Bu dars orqali bola faqat qo‘shishdan ko‘proq narsa o‘rganadi. U o‘zi mustaqil fikr yurita boshlaydi. Har bir misol ustida boshini qotirib ko‘radi. Har doim ham to‘g‘ri chiqmaydi, lekin keyingi safar ehtiyot bo‘ladi. Menimcha, bu qiziqish uyg‘otadigan darslardan biri. Chunki bunda bolaga ozgina izlanish kerak bo‘ladi. Yangi misol berilganda, ilgari qilganini eslaydi. O‘xshatadi, qiyoslaydi, topishga harakat qiladi. Bu esa tafakkurni ochadi. Guruh bilan ishlaganda esa u boshqani ham tinglaydi, fikrini bildiradi. Hamma o‘zicha mulohaza yuritadi. Aynan mana shunday darslar bolani mustaqillikka, izlanishga, ishonch bilan ishlashga o‘rgatadi. Balki o‘zi bilmasdan o‘rganadi, lekin o‘qituvchi biladi. Chunki har bir harakatdan o‘zgarish seziladi. O‘quvchi harakat qiladi — bu juda muhim.

Oxirgi yillarda dars berishdagi talablar ham, bolalarning dunyoqarashi ham ancha o‘zgardi. Avvalgiday faqat kitob o‘qitib, misol yozdirib qo‘yish bilan ish bitmaydi. O‘quvchi hozir ko‘proq faollikni xohlaydi. Unga harakat, savol-javob, o‘yin, izlanish kerak. Menimcha, darsda faqat biryoqlama tushuntirish bilan cheklanib qolish endi yetarli emas. Hozirgi darsda o‘quvchining fikrini eshitish, o‘zini ifoda qilishiga imkon berish juda muhim. Lekin ba‘zida shunaqa holat bo‘ladiki, o‘qituvchi hammasini o‘zi aytib qo‘yadi, bola faqat eshitadi. Bu noto‘g‘ri. O‘quvchi harakat qilmasa, o‘rganganini ham eslab qolmaydi. Dars davomida faqat bir necha bola faol bo‘lib, qolganlari chetda qolib ketishi ham mumkin. Mana shu muammo. Yechim sifatida, har bir o‘quvchiga kamida bir marta so‘z berish, ular bilan kichik guruhlar

tashkil qilish kerak deb o‘ylayman. Men darsda bolalarni 3-4 kishilik guruhlariga ajrataman, har biri bir topshiriq bilan shug‘ullanadi. Shunda barcha ishtirok etadi. Yana bir muammo — ko‘p darslar bir xil shaklda ketadi, bola zerikadi. Shu sababli har safar yangi uslub, yangicha topshiriq kerak bo‘ladi. Bu ham o‘qituvchidan ijodkorlik talab qiladi. Darsni jonlantiradigan elementlar bo‘lsa, bola charchamaydi. Tarbiya masalasiga kelsak, dars davomida o‘rtoqlik, yordam berish, xatoni tan olish kabi jihatlar ham shakllanadi. Agar o‘qituvchi bu tarafga ham e‘tibor bersa, dars ta’limdan tashqari tarbiya vositasiga aylanadi.

Interfaol metodlar

Men interfaol usullarni darsga kiritishga har doim harakat qilaman. Har bir bola faollashmasa, dars unumsiz bo‘lib qoladi. Masalan, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradigan kichik topshiriqlar yordam beradi. Misol uchun, men sonlar haqida kichik hikoyalar tuzishni so‘rayman: "Bir kuni 345 soni 267 bilan uchrashibdi..." kabi. Boshida bolalar hayron bo‘ladi, keyin qiziqib ketadi. Bu oddiy topshiriq orqali sonlarni mustahkamlab oladi. Yoki darsda bosqichma-bosqich yo‘l tutaman: avval qiziqtiraman, keyin o‘zim misol qilaman, keyin bolalar bilan birga ishlaymiz, so‘ng o‘zlari mustaqil bajaradi, oxirida baholash. Bu 5 bosqichli yondashuv men o‘zim ishlatadigan usullardan. Har safar boshqa ifoda bilan beraman, lekin mazmuni shunaqa. Yana bir foydali metod — guruhda biror topshiriqni bajarish. Bu usulda har kim o‘zini ko‘rsatadi. Kimdir hisob-kitob qiladi, boshqasi yozadi, yana biri tushuntiradi. Bunda hamkorlik, muloqot shakllanadi. Men bu yondashuvni ancha foydali deb hisoblayman. Shuningdek, o‘zaro savol-javob qilish ham juda yaxshi natija beradi. Darsda har bir bolaning fikriga e‘tibor qaratilsa, ular faollashadi. Interfaol yondashuv darsni jonlantiradi, bolani uyg‘otadi, faollikka olib keladi.

Fanlararo integratsiya

Bu darsda boshqa fanlarga ulanadigan ko‘plab elementlar bor. Masalan, sonlar orqali tabiatdagi narsalarni tushuntirish mumkin. Daraxtdagi barglar, qushlar soni, haftaning kunlari — hammasi real misollar. Men ko‘p hollarda matematika darsida atrof-muhit haqida gap ochaman. Shunda bola o‘ylay boshlaydi: "Shu son qayerda bor?" deb. Biologiya bilan bog‘laydigan holatlar ham uchraydi: masalan, insonda nechta suyak, necha tish bor, yoki hayvonlarning vazni, uzunligi. Bu sonlar real hayotdan olib kelinsa, bola jonlanadi. Yoki tarix faniga ulanadigan jihatlar ham bor: sanalar orqali katta sonlar ustida ishlash mumkin. 1991 yoki 2024 degan raqamlar bolalarga begona emas. Bu bilan ular mustaqillik, zamonaviy yil haqida o‘ylaydi. Geografiyaga ham tegishli misollar kiritish mumkin: masofa, aholi soni, vaqt zonalari — bular ham hisobga aloqador. Menimcha, shunaqa misollar darsni boyitadi. Har bir son hayotdagi real narsaga ulanganida, bola uni eslab qoladi. Darsni quruq raqam bilan emas, tirik misollar bilan boyitish kerak.

Mavzulararo integratsiya

Ko'p xonali sonlarni ustun shaklida qo'shish mavzusi boshqa matematika mavzulari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, sonlarni taqqoslash, o'nlikka to'ldirish, juft-son, toq-son — hammasi bilan bog'liq. Har bir ustunli misolda birlik, o'nlik, yuzlik tushunchalari mustahkamlanadi. Bu tushunchalar boshqa mavzularda ham asqotadi. Keyinchalik ko'paytirish, bo'lish mavzulariga o'tilganda, bolalar avvalgi darslarni eslay boshlaydi. Menimcha, bir dars boshqasining poydevori bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi shuni yodda tutishi kerak. Masalan, men bu mavzuni o'rgatayotib, avvalgi kichik sonli misollarni eslataman. Keyin ularga katta sonlar bilan xuddi shu shaklda ishlashni o'rgataman. O'quvchi uchun bu dars yangi emas, balki tanish bo'ladi. Bu ham mavzulararo bog'liqlikning natijasi. Har bir yangi mavzu oldingi bilimlarni mustahkamlab, yangi bilimga tayanch bo'lib xizmat qiladi. Men darsda shuni albatta aytaman: "Avval buni o'rganmaganmidingiz? Mana, endi yana kerak bo'lyapti" deb. Shunda bola o'z bilimiga ishonadi.

Kasblararo integratsiya

Matematika ko'pchilik kasblarda kerak bo'ladi. Bu dars orqali bolalarga har xil kasblarda sonlar qanday ishlatilishini ko'rsatish mumkin. Masalan, do'konchi bo'lishsa, har kuni pul sanaydi. Shifokor bo'lsa, bemorning harorati, qon bosimi, dori miqdorini bilishi kerak. Muhandis bo'lsa, hisob-kitobni aniq bajaradi. Men darsda shunaqa misollarni beraman. "Agar sen nonvoy bo'lsang, 134 ta non pishiryapsan, yana 128 ta buyurtma tushdi. Nechta non kerak bo'ladi?" deb so'rayman. Bola o'ylaydi, hisoblaydi, kasbni ko'z oldiga keltiradi. Bu darsning amaliy foydasini ko'rsatadi. Har bir kasbda sonlar bor. Buni o'quvchi qancha erta tushunsa, keyinchalik yo'nalishini tanlashda ham foyda qiladi. Hatto rassom ham o'lchovsiz ishlay olmaydi. Shuning uchun bu dars hayotiy kasblarga ulangan bo'lsa, bola uni zerikmasdan o'rganadi. Menimcha, har bir o'qituvchi darsda kasb haqida 1-2 og'iz aytib o'tsa ham, bu tarbiyaviy jihatdan foydali. Chunki bola faqat misol chiqarishni emas, kelajakdagi kasbini ham tasavvur qilishni boshlaydi.

Xulosa

Darslar davomida ko'p xonali sonlarni ustun shaklida qo'shish sekin-asta ochilib bordi. Avval doskaga oddiy misol yozildi, o'quvchilar daftarida shuni takrorladi. Keyin qog'ozlar bilan ishlangan paytda ayrim o'quvchilar tezroq tushunib oldi. Ba'zilarida savol ko'p bo'ldi. O'qituvchi shunday deb o'ylaydi, aynan shu savollar darsning foydali joyi. Qog'ozlar jangi usulida o'quvchilar doskaga chiqib javobini aytdi. Kimdir adashdi, boshqasi to'g'riladi. Shu paytda sinfda e'tibor kuchaydi. Bu juda muhim. Chunki bolalar hayotda ham hisob-kitob qiladi. Ustun shakli ularga tartibni o'rgatdi. Ayrim o'quvchilar yozayotganda sekin ishladi. Boshqalari esa tezroq yozib, yonidagiga qarab oldi. Dars davomida hamma

qatnashgani sezilib turdi. Juftliklar o‘yini paytida o‘quvchilar ikki-ikkitadan ishladi. Biri misolni aytdi, ikkinchisi tekshirdi. Doska oldiga chiqqanlar biroz hayajonlandi. Lekin gapirib bergach, o‘ziga ishonchi oshdi. O‘qituvchi bunday paytda ortiqcha gapirmadi. Faqat to‘g‘ri joyini ko‘rsatib, yozishni tartibga soldi. To‘rtburchakdagi raqam o‘yinida tanlov qilish qiziq bo‘ldi. Qaysi raqamni olish haqida o‘quvchilar tez kelishdi. Savolni ko‘rib, kim javob berishini o‘zlari hal qildi. Shunaqa holatlarda bir-birini tinglashni o‘rganadi. Bu darsda shundoq ham kerak. Ayrim o‘quvchilar avval jim turdi. Keyinroq ular ham doskaga chiqib fikrini ayta boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.Q. Qahhorova, D.S. Mamarasulova. O‘zbek tili. 7-sinf uchun darslik. – Toshkent: «Ma’naviyat», 2022. – 9–11-betlar.
2. R.I. Safarov, R.O. Abdullayev. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020. – 45–49-betlar.
3. N. Yo‘ldoshev, S. Nurmatova. Zamonaviy dars va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 66–70-betlar.
4. A.X. Jo‘rayev. O‘qituvchilarning innovatsion faoliyati asoslari. – Toshkent: «Ilm Ziy», 2021. – 101–105-betlar.
5. Xalq ta’limi vazirligi. «Boshlang‘ich sinflarda o‘qitish metodikasi» (metodik qo‘llanma). – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 77–79-betlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. O‘zbek tili fani o‘quv dasturi. – Toshkent: 2021-yil nashri. – 3–5-betlar.